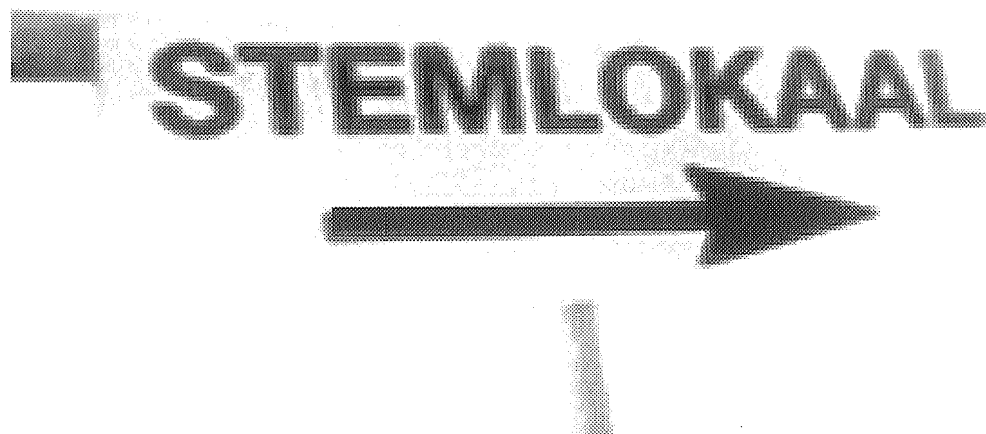

Evaluatie experiment stemmen
in een willekeurig stemlokaal bij
de Tweede Kamerverkiezingen
van 22 november 2006

Inhoudsopgave

1	INLEIDING	3
2	OPZET VAN HET EXPERIMENT	5
3	UITVOERING EXPERIMENT	7
3.1	STEMPAS EN REGISTER INGETROKKEN STEMPASSEN (RIS)	7
3.2	AANMELDINGEN	7
3.3	COMMUNICATIE	8
3.3.1	COMMUNICATIE MET GEMEENTEN	8
3.3.2	COMMUNICATIE MET BURGERS	11
3.3.3	COMMUNICATIE MET DE PERS	11
3.4	TWEDE KAMER	11
3.5	VOORVALLEN	11
4	RESULTATEN	13
4.1	SAMENVATTING RAPPORT INTERVIEW•NSS	13
4.2	OVERIGE ERVARINGEN	16
4.3	STEMPAS	17
4.4	COMMUNICATIE	18
4.4.1	GEMEENTEN	18
4.4.2	BURGERS	18
4.4.3	PERS	18
4.5	TWEDE KAMER	19
4.6	KOSTEN	19
4.7	SWS IN DE HERINDELINGSGEMEENTEN	19
4.6.1	BLEISWIJK, BERGSCHENHOEK EN BERKEL EN RODENRIJS (LANSINGERLAND)	20
4.6.2	MEDEMBLIK, WOGNUM EN NOORDER-KOGGENLAND (MEDEMBLIK)	21
5	CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	23
5.1	CONCLUSIES	23
5.1.1	ALGEMEEN	23
5.1.2	STEMPAS EN RIS	24
5.1.3	COMMUNICATIE	24
5.1.4	HERINDELINGSVERKIEZINGEN	25
5.2	AANBEVELINGEN	25
5.2.1	ALGEMEEN	25
5.2.2	STEMPAS EN RIS	26
5.2.3	COMMUNICATIE	27
6	BIJLAGEN	29

1 Inleiding

Op woensdag 22 november 2006 waren er in Nederland Tweede Kamerverkiezingen. De reguliere verkiezingen zouden op 15 mei 2007 plaatsvinden. Door de val van het kabinet zijn de verkiezingen naar november 2006 verplaatst. Naast de Tweede Kamerverkiezingen hebben 24 gemeenten op 22 november 2006 ook verkiezingen gehouden voor de gemeenteraad in het kader van een gemeentelijke herindeling. (negen herindelingsgebieden)

De minister voor Bestuurlijk Vernieuwing en Koninkrijksrelaties (BVK) heeft op 6 april 2006 besloten om alle gemeenten die betrokken waren bij een herindeling uit te nodigen voor deelname aan een experiment met Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) bij deze verkiezingen.

Op 18 juli 2006 heeft de minister voor BVK alle gemeenten uitgenodigd om deel te nemen aan het experiment bij de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen op 22 november 2006.

Deze beslissing is genomen om gemeenten en burgers in het licht van het wetsvoorstel om SWS landelijk in te voeren en het grootschalige experiment met SWS bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006 (239 deelnemende gemeenten), wederom deze mogelijkheid te bieden. Bij de Tweede Kamerverkiezingen hebben 312 gemeenten deelgenomen aan dit experiment.

Van de in totaal 24 herindelingsgemeenten hebben zes gemeenten deelgenomen aan het experiment. Deze zes gemeenten vormden twee herindelingengebieden. Een aantal gemeenten dat in eerste instantie voornemens was om mee te doen, heeft gezien de combinatie van de herindelings- en Tweede Kamerverkiezingen afgezien van deelname.

Mede naar aanleiding van de brief van 23 juni 2006 van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken (NVVB) heeft de minister voor BVK besloten om de Provinciale Statenverkiezingen onder hetzelfde regime te laten plaatsvinden als de Tweede Kamerverkiezingen. Dit betekent dat ook bij de Provinciale Statenverkiezingen gemeenten de mogelijkheid hebben om deel te nemen aan een experiment met SWS.

Voorafgaand aan de organisatie van de verkiezingen speelde de discussie omtrent de stembureaus. Gemeenten die met Sdu-bureaus werkten moesten of met potlood stemmen of met Nedap-bureaus werken. Daarnaast zijn er extra beveiligingsmaatregelen genomen om het verkiezingsproces veilig te laten verlopen.

De Experimentenwet Kiezen op Afstand (KOA) schrijft een verplichte evaluatie voor ieder experiment voor. Net zoals bij de gemeenteraadsverkiezingen is vanwege de schaalgrootte besloten om het onderzoek uit te besteden. Bureau Interview•NSS heeft bij een steekproef van zestig gemeenten onderzoek gedaan onder gemeenteambtenaren en medewerkers van stembureaus. Daarnaast is er een groep kiesgerechtigden bevraagd over hun ervaringen met het experiment SWS. De resultaten van het onderzoek van Interview•NSS zijn opgenomen in hoofdstuk vier van dit rapport.

Ook heeft het ministerie van BZK de niet in de steekproef opgenomen gemeenten gevraagd om relevante informatie beschikbaar te stellen. De resultaten hiervan zijn tevens in hoofdstuk vier verwerkt.

In een aparte paragraaf zijn de evaluatieresultaten ten aanzien van de herindelingsgemeenten opgenomen. In twee nieuwe gemeenten werden gelijktijdig met de Tweede Kamerverkiezingen, verkiezingen gehouden voor de gemeenteraad van de nieuwe gemeente. Alleen als de voorbereidingen of uitvoering van het experiment bij de herindelingsverkiezingen afweek van de voorbereidingen of uitvoering van het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen is er in het algemene stuk aandacht aan de herindelingsgebieden besteed. Daarnaast heeft de projectgroep Kiezen op Afstand eigen ervaringen en bevindingen genoteerd. De evaluatie heeft plaatsgevonden onder begeleiding van een onafhankelijke externe commissie.

Landelijke invoering

De minister voor BVK heeft eind mei 2006 het wetsvoorstel voor landelijke invoering van SWS naar de Tweede Kamer gestuurd.

De Tweede Kamer heeft inmiddels het verslag¹ vastgesteld van het wetsvoorstel om SWS landelijk in te voeren. Met de beantwoording van het verslag wordt, overeenkomstig het verzoek van de Kiesraad, gewacht tot de ervaringen met SWS bij de Provinciale Statenverkiezingen bekend zijn. Dan zal tevens gezien worden in hoeverre het wetsvoorstel SWS naar aanleiding van de ervaringen nog moet worden aangepast. Daarnaast dient de landelijke invoering van SWS nog te worden gezien in het licht van de commissie Korthals Altes. De aanbevelingen en conclusies van deze commissie dienen meegenomen te worden in het vervolgtraject van SWS.

De bevindingen, conclusies en aanbevelingen in dit rapport kunnen een rol spelen bij de verdere parlementaire behandeling van het genoemde wetsvoorstel.

¹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, 30569, nr 6

2 Opzet van het experiment

Aanleiding en doelstelling

In 2000 hebben de toenmalige ministers van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en voor Grote Steden- en Integratiebeleid besloten het project Kiezen op Afstand te starten. Uiteindelijke doelstelling van het project was het vergroten van het stemgemak voor de burger. Of formeel: het plaatsonafhankelijker maken van het stemmen.

Nieuwe stemwijzen worden niet zomaar geïntroduceerd. Zorgvuldigheid is geboden en daaraan wordt vorm gegeven door vooraf gaande aan de beslissing tot invoering een of meerdere experimenten te houden. In de Experimentenwet en het Experimentenbesluit Kiezen op Afstand is vastgelegd onder welke voorwaarden deze experimenten gehouden kunnen worden. De wet maakt twee nieuwe stemwijzen mogelijk: Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS), waarmee kiezers in ieder stemlokaal binnen de eigen gemeente terecht kunnen, en stemmen via internet (en telefoon) (ITS), waarmee Nederlandse kiezers in het buitenland op een eenvoudiger en toch veilige manier hun stem kunnen uitbrengen.

Eerdere experimenten

In 2004 zijn de eerste experimenten gehouden, bij de Europese verkiezingen van 10 juni. In de gemeenten Assen, Deventer, Heerlen en Nieuwegein werd geëxperimenteerd met het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ruim 87.500 kiesgerechtigden hebben toen hun stem uitgebracht met een stempas. Gemeenten, medewerkers van stembureaus en kiezers waren zeer positief. Zo positief dat de vier gemeenten bij het referendum over de Europese grondwet van 1 juni 2005 verzocht hebben weer te mogen experimenteren.

De rapportages van de experimenten bij de Europese verkiezingen en het referendum zijn op 11 november 2004 respectievelijk 6 april 2006 aan de Tweede Kamer aangeboden.²

Als gevolg van een gemeentelijke herindeling waren er op 17 november 2004 gemeenteraadsverkiezingen in de gemeenten Deventer en Bathmen. Burgemeester en wethouders van de gemeente Deventer hebben op 16 september 2004 de minister van BVK verzocht om bij deze raadsverkiezingen weer te mogen experimenteren met 'Stemmen in een willekeurig stemlokaal'. De minister heeft daarmee ingestemd. Deze rapportage is op 7 juni 2006 aan de Tweede Kamer aangeboden.³

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006 heeft experiment plaatsgevonden hieraan deden 239 gemeenten mee en het betrof 7,3 miljoen kiesgerechtigden. De resultaten van het eerste grootschalige experiment met SWS sloten aan bij de eerder bevindingen. Gemeenten, kiezers en stembureauleden oordeelde positief over stemmen in een willekeurig stemlokaal. Gemeenten speelde in op de mogelijkheden die SWS biedt door extra stemlokalen in te stellen.

Experiment 2007

Mede naar aanleiding van de brief van 23 juni 2006 van de VNG en de NVVB heeft de minister voor BVK besloten om de Provinciale Statenverkiezingen onder hetzelfde regime

² Tweede Kamer, vergaderjaar 2004-2005, 29 800 VII, nr. 11 resp. Tweede Kamer vergaderjaar 2005-2006, 30300 VII, nr. 56.

³ Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, 30 300 VII, nr. 64

te laten plaatsvinden als de Tweede Kamerverkiezingen. Dit betekent dat ook bij de Provinciale Statenverkiezingen gemeenten de mogelijkheid hebben om deel te nemen aan een experiment met SWS. Om de aanmelding voor gemeenten te vergemakkelijken heeft de minister op 31 augustus 2006 alle gemeenten uitgenodigd om deel te nemen aan een experiment met SWS bij de Provinciale Statenverkiezingen. Dit maakte het voor gemeente mogelijk om één keer te beslissen over deelname aan de experimenten bij zowel de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006 als de Provinciale Statenverkiezingen van 7 maart 2007.

Evaluatie

De Experimentenwet schrijft een verplichte evaluatie van ieder experiment voor. Doelstelling van de evaluatie is de ervaringen van gemeenten, stembureauleden en kiezers in kaart te brengen. Het resultaat van de evaluatie van het experiment SWS bij de Tweede Kamerverkiezingen en de herindelingsverkiezingen van 22 november 2006 heeft u nu in handen.

In opdracht van het ministerie heeft bureau Interview•NSS onderzoek gedaan naar het verloop van het experiment. Interview•NSS heeft de ervaringen gepeild van 60 gemeenten, 300 stembureauleden en 1.200 kiesgerechtigden. Via deze steekproef zijn de deelnemende gemeenten zo min mogelijk belast en ontstaat toch een representatief beeld. De uitkomsten van dit onderzoek komen aan de orde in paragraaf 4.1 en in de conclusies en aanbevelingen in hoofdstuk vijf.

Daarnaast heeft het ministerie evaluerende gesprekken gevoerd met de stempasproducenten, de gemeente Den Haag, Rotterdam en Amsterdam en met vertegenwoordigers van de bij de herindelingen betrokken gemeenten.

De evaluatie is begeleid door een begeleidingscommissie. De instelling van deze commissie is wettelijk verplicht. De commissie stond onder voorzitterschap van de heer J.M.M. Polman, burgemeester van Bergen op Zoom. De aanbevelingen van de commissie zijn vervat in een brief aan de minister voor BVK. De brief treft u bij dit rapport als bijlage II-8 aan.

3 Uitvoering experiment

3.1 Stempas en Register Ingetrokken Stempassen (RIS)

Bij het stemmen in een willekeurig stemlokaal wordt gebruikgemaakt van nieuwe voorzieningen bij het stemproces, de stempas en het register ingetrokken stempassen (RIS). De kiesgerechtigden in de deelnemende gemeenten kunnen hierdoor in een stemlokaal naar keuze hun stem uitbrengen. Zij hoeven niet meer naar een voorgeschreven stemlokaal maar kunnen bijvoorbeeld op weg naar werk of winkel hun stem uitbrengen. Hiervoor krijgen alle kiesgerechtigden een stempas. Stempassen die ongeldig zijn worden opgenomen in een register van ingetrokken stempassen.

Naar aanleiding van signalen van gemeenten en gezien het ongelukkig uitvallen van de drie dagen termijn voor het aanvragen van de vervangende stempas, is deze termijn voor het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen op vijf dagen vastgesteld. Hiervoor is het Tijdelijke experimentenbesluit KOA aangepast. (zie bijlage II-9). Kiezers hadden hierdoor de mogelijkheid om tot vijf dagen voor de verkiezingen een vervangende stempas aan te vragen. De mogelijkheid dat de burgemeester de termijn verruimd tot en met de dag voor de stemming bleef gehandhaafd.

3.2 Aanmeldingen

Aanmeldingsproces gemeenten

Op 18 juli 2006 is aan alle gemeenten een uitnodigingsbrief verzonden om deel te nemen aan SWS. Hiervoor moesten zij een voorlopige aanmelding sturen naar het ministerie van BZK, waarna de gemeenteraad later nog kon beslissen over een definitieve aanmelding. De definitieve aanmelding moest in eerste instantie voor 10 september 2006 bij het ministerie van BZK binnen zijn. Omdat bleek dat een aantal gemeenten niet voor deze datum kon besluiten, is besloten de termijn te verlengen naar 1 november 2006. Eén gemeente melde zich pas op 14 november 2006 aan. Voor deze gemeente heeft de minister een apart aanwijzingsbesluit genomen.

De minister heeft op 3 november 2006 besloten tot aanwijzing van 311 gemeenten. Het tweede aanwijzingsbesluit, voor de resterende gemeente, is door de minister op 16 november 2006 genomen. Tevens zijn voor de verkiezingen van de leden van de raad van de gemeente en van de leden van Tweede Kamer der Staten-Generaal twee herindelingsgebieden, namelijk Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs en Bleiswijk, en Medemblik, Noorden-Koggenland en Wognum, aangewezen voor het experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal. Bovengenoemde gebieden zullen deelnemen aan de verkiezingen als één experimenteel gebied.

Stimuleringsbijdrage

Gezien het vervroegen van de verkiezingen was er in eerste instantie geen financiële ruimte om een stimuleringsbijdrage uit te keren aan alle deelnemende gemeenten. Bij de uitnodiging voor deelname aan het experiment zijn alle gemeenten hierover geïnformeerd.

In een bestuurlijk overleg tussen de ministers van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Financiën met de VNG, is er echter besloten om zowel bij de Tweede Kamer- als bij de Provinciale Statenverkiezingen een stimuleringsbijdrage uit te keren. Met de brief van 29 september 2006 zijn alle gemeenten hierover geïnformeerd.

De stimuleringsbijdrage bedraagt voor beide verkiezingen € 0,10 per kiesgerechtigde. De

totale stimuleringsbijdrage voor de Tweede Kamerverkiezingen bedroeg voor de 312 deelnemende gemeenten € 979.418.

Afmeldingen

Twee gemeenten (Uithoorn en Gaasterlân-Sleat) hadden zich voorlopig aangemeld voor deelname aan het experiment, maar hebben na besluitvorming van de gemeenteraad, zich afgemeld.

Bij afmelding heeft het ministerie verzocht om de reden voor afmelding door te geven. De volgende redenen om niet mee te doen met SWS zijn door de gemeenten aan het ministerie doorgegeven:

- ontbrekende politieke wil gemeenteraad
- het feit dat op de dag van de stemming geen vervangende stempas meer kan worden verstrekt

Vijf gemeenten (Uithoorn, Horst aan de Maas, Druten, Groningen en Beemster) hebben aangegeven waarom ze niet deelnemen aan het experiment. De redenen die zij hiervoor aangaven betroffen:

- met de stempas kan niet in het hele land gestemd worden;
- twijfel over de veiligheid van het systeem;
- procedurele aspecten van de organisatie van de verkiezingen;
- onvoldoende zekerheid over de veiligheid van stemmen met een stempas;
- de toegevoegde waarde voor kiezers is vrijwel nihil, omdat er geen grote winkelcentra, ziekenhuizen, treinstations en andere accommodaties zijn waar veel ingezetenen om uiteenlopende redenen naar toe gaan;
- kiezers die op de dag van de stemming niet in het bezit zijn van hun stempas - en die hun stem niet als volmachtstem hebben overgedragen - kunnen bij SWS niet van hun kiesrecht gebruik maken;
- Stemmen in een willekeurig stemlokaal brengt voor de gemeenten extra kosten met zich mee.

Voor de herindelingsverkiezingen hebben zeven gemeenten zich afgemeld nadat zij zich voorlopig hadden aangemeld. Dit kwam hoofdzakelijk doordat de Tweede Kamerverkiezingen en de herindelingsverkiezingen uiteindelijk op dezelfde dag plaatsvonden. De combinatie van deze verkiezingen zorgde voor extra werkzaamheden.

3.3 Communicatie

De communicatie over het experiment is te verdelen over drie hoofddoelgroepen: de gemeenten, de burgers en de pers.

3.3.1 Communicatie met gemeenten

Het ministerie van BZK heeft ervoor gekozen om gemeenten op verschillende manieren te informeren over het experiment SWS. Deze paragraaf geeft een overzicht van de manieren waarop het ministerie de communicatie met de gemeenten heeft vormgegeven.

Circulaire

Het ministerie heeft samen met de Kiesraad een circulaire voor de Tweede Kamerverkiezingen opgesteld. Deze circulaire is op 25 september 2006 verzonden naar de gemeenten. Op 10 november 2006 is in een aanvullende circulaire voor de Tweede

Kamerverkiezingen, welke voornamelijk over stemmachines ging, een passage opgenomen over SWS. In de circulaire van 25 september 2006 met betrekking tot SWS is verwezen naar de circulaire van 5 januari 2006 over de gemeenteraadsverkiezingen. De circularies hebben als belangrijkste instrument gediend om de gemeenten op de hoogte stellen van SWS en de veranderingen die optreden in het stemproces.

De circulaire over Tweede Kamerverkiezingen bestaat uit een hoofdtekst en twee bijlagen, bijlage één gaat over SWS. In dit deel van de circulaire wordt voornamelijk ingegaan op onderwerpen die bij het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen wel relevant zijn maar niet bij de gemeenteraadsverkiezingen, zoals het aanvragen van een kiezerpas. Daarnaast wordt er ingegaan op de wijzigingen in de regelgeving.

Hieronder treft u de inhoudsopgave van bijlage één, over het experiment, uit de circulaire aan:

Bijlage 1 Experiment Stemmen in een Willekeurig Stemlokaal (SWS)

1. Inleiding
2. Inhoudelijke onderwerpen
 - 2.1 Termijn aanvraag vervangende stempas
 - 2.2 De stempas
 - 2.3 Het register van ingetrokken stempassen (RIS)
 - 2.4 Kiezerspas
3. Ervaringen experiment SWS 2006
4. Evaluatie
5. Communicatie en informatie
6. Aanmelden voor Provinciale Statenverkiezingen

Voor het SWS deel zijn twee stukken bij de circulaire gevoegd.

- Het onderdeel van de ministeriële regeling met de eisen die aan de stempassen worden gesteld;
- De aanpassing van het tijdelijke experimentenbesluit KOA, Staatsblad 401, Besluit van 21 augustus 2006 tot wijziging van het Tijdelijk experimentenbesluit Kiezen op Afstand.

Bijlage twee handelde over herindelingsverkiezingen. In deze bijlage wordt ingegaan op de consequenties van de combinatie van Tweede Kamer- en herindelingsverkiezingen. SWS was een integraal onderdeel van dit deel van de circulaire.

In de aanvullende circulaire voor de Tweede Kamerverkiezingen is ook een onderdeel opgenomen over SWS. Dit is gedaan omdat er tijdens de voorbereidingen van het experiment een aantal aandachtspunten naar voren kwam. Hieronder een overzicht van de onderwerpen die over SWS zijn opgenomen in deze circulaire.

4 Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS)

De website

De website www.minbzk.nl/koa is ook bij het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen gebruikt om gemeenten en burgers informatie te verschaffen. Op deze website staat informatie over het experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) en over internetstemmen (IT). Op het SWS-deel van de website staat alle relevante informatie over eerdere experimenten en het experiment van 22 november 2006.

De website is hoofdzakelijk bedoeld en gemaakt voor gemeenten die informatie zoeken over Kiezen op Afstand. Maar een belangrijk doel van de site is ook dat burgers informatie kunnen vinden over het experiment. In contacten met gemeenten is veelvuldig verwezen naar de website voor achtergrondinformatie.

Elektronische nieuwsbrief

In de periode tot de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006 is regelmatig een elektronische nieuwsbrief uitgebracht over ontwikkelingen rond het experiment SWS: het aanvragen van een vervangende stempas, het aanvragen van informatiemateriaal, het Informatiepunt verkiezingen, de circulaire, de evaluatie, de verschillende stempassen en dergelijke.

In totaal zijn er zes algemene nieuwsbrieven verzonden; daarnaast hebben de evaluatiegemeenten één nieuwsbrief ontvangen.

Informatiepunt Verkiezingen

Vanaf 24 juli 2006 was het Informatiepunt Verkiezingen bereikbaar. Door de korte periode tussen de Provinciale Statenverkiezingen en de Tweede Kamerverkiezingen is het Informatiepunt tot na de verkiezingen van maart 2007 bereikbaar gebleven. Het Informatiepunt Verkiezingen is een gezamenlijk initiatief van het ministerie van BZK en de Kiesraad. Het verstrekken van informatie, het uitleggen van de kieswetgeving en het voorlichten over de gang van zaken rondom de gemeenteraadsverkiezingen waren de belangrijkste taken van het Informatiepunt. Gemeenten, burgers en andere belangstellenden, zoals pers en politieke partijen, konden een beroep doen op dit punt. Bij het Informatiepunt verkiezingen zijn rond de dag van stemming ongeveer 100 meldingen geweest van personen met opmerkingen over SWS, belangrijkste onderwerp: het niet meer kunnen aanvragen van een vervangende stempas.

Overige communicatie

Om de vragen van gemeenten in goede banen te leiden heeft de projectgroep KOA een informatienummer (070 426 8010) en e-mailadres (KOA@minbzk.nl) ingesteld. Via dit nummer en e-mailadres zijn veel vragen en opmerkingen van gemeenten binnengekomen over SWS: enerzijds praktisch van aard, over de aanmelding, het stimuleringsbesluit en dergelijke, anderzijds waren het inhoudelijke opmerkingen en vragen. Over de volgende onderwerpen zijn de meeste vragen gesteld:

- termijn vervangende stempas
- persoonlijk ophalen van de vervangende stempas
- combinatie van verkiezingen
- controle volmachtbewijzen RIS
- inrichten van stembureaus naar aanleiding van de artikelen K12 en K13 van de

Kieswet.

Vanaf de start van het Informatiepunt zijn de e-mailvragen naar die op KOA@minbzk.nl binnenkwamen ter beantwoording naar het Informatiepunt doorgestuurd.

3.3.2 Communicatie met burgers

Burgers zijn op verschillende manieren geïnformeerd over het experiment. Naast de aandacht in de media konden zij terecht op de website van het project www.minbzk.nl/koa. Het Informatiepunt Verkiezingen was iedere dag van 9.00 tot 17.30 uur geopend voor vragen over de verkiezingen. Uiteraard lag het zwaartepunt van de informatievoorziening naar de burgers bij de deelnemende gemeenten.

De opkomstcampagne 'U heeft het voor het zeggen'

Het ministerie van BZK heeft de taak burgers te informeren en te betrekken bij de Tweede Kamerverkiezingen. Het ministerie voerde daarom een opkomstbevorderende campagne met als doel de houding ten aanzien van stemmen positief te beïnvloeden en burgers te informeren over de verkiezingen. De campagne richtte zich op alle kiesgerechtigde burgers in Nederland (algemeen publiek van 18 jaar en ouder) met een focus op 'twijfelaars' (mensen die normaal gesproken niet altijd gaan stemmen).

De media-inzet bestaat uit een Postbus 51-plusroulement voor radio en tv met aanvullende inzet voor radio en tv. Daarnaast waren er zoekmachinemarketing en pollvertising ingezet waar gemeenten posters konden bestellen. In de folders werd een onderscheid gemaakt tussen gemeenten die wel en niet meededen met SWS. Ook op de website werd specifieke aandacht besteed aan het experiment en hoe om te gaan met de stempas.

3.3.3 Communicatie met de pers

Het ministerie heeft bij de Tweede Kamerverkiezingen twee persberichten over SWS uitgebracht. Het eerste persbericht, 'Kiezer kiest zijn stemlokaal', berichtte over de mogelijkheid voor gemeenten om opnieuw deel te nemen aan SWS. Het tweede persbericht, 'Ruim 10 miljoen kiesgerechtigden stemmen in stemlokaal naar keuze', ging in op de aanwijzing van de 312 deelnemende gemeenten.

3.4 Tweede Kamer

De Tweede Kamer is in de brief van 29 september 2006 door de minister voor BVK geïnformeerd over diens voornemen tot het houden van het experiment met SWS bij de Tweede Kamerverkiezingen. In de brief is inhoudelijk ingegaan op de experimenten die in het kader van het project Kiezen op Afstand bij de Tweede Kamerverkiezingen werden gehouden. Het betrof hier naast het experiment met SWS ook een experiment met internetstemmen voor Nederlanders in het buitenland.

Er zijn verder geen Kamervragen gesteld over het experiment met 'stemmen in een willekeurig stemlokaal'.

3.5 Voorvallen

In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen zijn er enkele voorvallen geweest met het drukken en distribueren van de stempas. Hieronder zal kort worden ingegaan op deze voorvallen en wat de betekenis hiervan is voor SWS.

Distributie/Verzending

In de gemeente Amsterdam bleek dat bij ongeveer 700 kiezers geen stempassen bezorgd waren. De gemeente heeft, na ontvangst van klachten, de kiezers tijdig per brief op de hoogte gesteld dat zij een nieuwe stempas konden ophalen. Deze brief is echter bij een groot deel van de betrokkenen niet aangekomen. De gemeente heeft toen zelf de postbezorging uitgevoerd. De gemeente heeft ook via de media zoals AT5 de kiezers hiervan op de hoogte gesteld.

Productie/Drukken

In de gemeenten Rijssen-Holten, Dordrecht en Tholen zijn er problemen opgetreden bij de productie van de stempassen. Daarbij zijn in delen van de gemeenten bij kiezers meerdere stempassen bezorgd. De gemeenten Rijssen-Holten en Tholen hebben vervolgens alle reeds bezorgde stempassen ongeldig verklaard en aan alle kiezers binnen de gemeente een nieuwe stempas (met een nieuwe lay-out) uitgereikt. De gemeente Dordrecht heeft kunnen achterhalen welke kiezers het betrof, en heeft alleen deze stempassen ongeldig verklaard en de betrokkenen een nieuwe stempas uitgereikt. De problemen bleken veroorzaakt door herstarts bij het printen van de gegevens op de stempassen.

Consequenties voor SWS

Bovenstaande incidenten wijzen op de risico's die de productie (in het bijzonder de personalisatie) en de distributie van stempassen met zich meebrengen. Op de stempas dienen de juiste gegevens te staan. Dit is van groter belang dan bij de oproepingskaart. Immers, bij de oproepingskaart kan gebruik worden gemaakt van een positief register waar de gegevens van de stemgerechtigde staan vermeld. Bij de stempas is dat niet het geval.

Gemeenten dienen zich bewust te zijn van deze risico's. Door verschillende controlemomenten in te bouwen kunnen dergelijke voorvallen worden tegengegaan. Hierbij kan gedacht worden aan het zelf versturen van de stembescheiden, het steekproefsgewijs controleren van stempassen en het controleren van de aantallen aangeleverde kiezersbestanden en gedrukte stempassen.

In bovenstaande gevallen is in overleg met de stempasleverancier gewerkt aan het vinden van een oplossing. In het Experimentenbesluit KOA is specifiek aangegeven dat dergelijke problemen kunnen betekenen dat stempassen ongeldig worden verklaard.

4 Resultaten

Kort samengevat kunnen de resultaten van het experiment positief worden genoemd. Uit het onderzoek van Interview•NSS (zie bijlage I) en ervaringen van het ministerie blijkt dat zowel gemeenten en leden van stembureaus als kiezers zeer positief zijn over de nieuwe wijze van stemmen: van de ondervraagde kiezers bleek, dat vijftien procent van de kiezers die op de hoogte waren, in een ander dan het gebruikelijke stembureau heeft gestemd.

Daarnaast heeft het ministerie reacties ontvangen van niet in de officiële evaluatie opgenomen gemeenten en heeft het gesproken met de stempasproducenten, de gemeenten Amsterdam, Rotterdam en Den Haag en de herindelingsgemeenten die hebben deelgenomen aan SWS.

4.1 Samenvatting rapport Interview•NSS

Interview•NSS deed in opdracht van het ministerie onderzoek onder 60 gemeenten, 300 stembureauleden, 900 kiezers en 300 niet-kiezers. Uiteindelijk hebben 55 gemeenten, 302 stembureauleden en 2404 kiesgerechtigden deelgenomen aan het onderzoek.

1. Samenvatting

Voor de tweede keer is het experiment stemmen in een willekeurig stemlokaal (sws) op grote schaal uitgevoerd. Dit maal tijdens de Tweede Kamerverkiezingen op 22 november 2006. In opdracht van het ICTU en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft INTERVIEW-NSS in samenwerking met Cap Gemini een evaluatie uitgevoerd onder kiesgerechtigden, gemeentefunctionarissen en medewerkers van het stembureau.

1.1 Kiesgerechtigden

Overall kunnen stemmen is belangrijker dan kunnen stemmen met legitimatie Het merendeel van de kiesgerechtigden, acht op de tien, staat positief tegenover de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Wanneer we de kiezers wijzen op het grootste nadeel – dat het niet meer mogelijk is om te stemmen zonder stempas – prefereert nog steeds de meerderheid de nieuwe manier van stemmen. Tien procent van de niet stemmers zegt niet gestemd te hebben omdat zij de stempas kwijt waren. Van alle kiesgerechtigden is dit twee procent.

Bekendheid met de mogelijkheid groter dan bij de gemeenteraadsverkiezingen

Driekwart van de kiesgerechtigden was op de hoogte van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is meer dan bij de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart 2006. Het merendeel was geïnformeerd via de stempas of een brief van de gemeente.

Eén op de tien kiesgerechtigden heeft elders gestemd

Van de stemmers die op de hoogte waren van de mogelijkheid heeft vijftien procent gebruik gemaakt van de mogelijkheid om elders te stemmen. Van alle kiesgerechtigden is dit tien procent. De voornaamste reden om te stemmen in een willekeurig stemlokaal is, net als bij de gemeenteraadsverkiezingen, dat het andere stembureau op de route lag. Van alle kiesgerechtigden overweegt het merendeel, 59 procent, om in de toekomst (misschien) in een ander stemlokaal dan het 'eigen' stemlokaal te stemmen.

Vijftien procent meer geneigd om te gaan stemmen

Vijftien procent van de kiesgerechtigden zegt meer geneigd te zijn te gaan stemmen als ze tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen terecht kunnen. Van de mensen die elders gestemd hebben, zegt vier procent niet te zijn gaan stemmen wanneer ze alleen bij hun eigen stemlokaal terecht hadden gekund. Bij de gemeenteraadsverkiezingen was dit tien procent.

Voorkeur voor verzending stempas in envelop

Over de helderheid van de stempas horen we overwegend positieve geluiden. Wel zou volgens twaalf procent van de stemmers op de stempas duidelijker moeten worden vermeld dat het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ook vinden diverse stemmers de pas fraudegevoelig: slechts vier op de tien denken dat het lastig is de stempas na te maken. Het verzenden van de stempas in envelop, al dan niet met begeleidende brief, kan op de meeste steun rekenen.

1.2 Gemeenten

Gemeentefunctionarissen zijn overwegend positief

Net als na de gemeenteraadsverkiezingen zien we veel steun voor stemmen in een willekeurig stemlokaal. Op één na, zeggen al de ondervraagde gemeentefunctionarissen – alles bij elkaar – overwegend positief te zijn over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Bijna alle gemeenten kiezen de volgende keer voor (nagenoeg) dezelfde aanpak.

Gekozen voor de leverancier die eerder ook de stembescheiden drukte. De meeste gemeenten hebben gekozen voor Procura als leverancier van hun stempassen. Veel gemeenten kiezen voor een leverancier omdat die eerder ook al de stembescheiden drukte. Ruim een kwart van de gemeenten heeft afspraken gemaakt met de leverancier over wie wat doet als er problemen optreden bij de productie of distributie. De meeste gemeenten hebben de stempas los, zonder envelop, verstuurd.

Twee vervangende stempassen per duizend kiesgerechtigden

Gemiddeld hebben de gemeenten per duizend kiesgerechtigden twee vervangende stempassen uitgereikt en zijn vier kiesgerechtigden opgenomen in het RIS. Het RIS bestaat voor het grootste deel uit kiesgerechtigden die een vervangende stempas of kiezerspas hebben aangevraagd. De stembureau's waar de meeste 'kiezers van buitenaf' verschenen, zijn meestal centraal gelegen. Daarnaast zijn ze vaak nabij winkels en nabij openbaar vervoer.

Onbegrip kiezers dat op de dag zelf geen vervangende stempas kan worden aangevraagd

Eenderde van de gemeenten zegt tegen problemen te zijn aangelopen. Hierbij noemen zij vooral het onbegrip van de kiezers dat ze op de dag zelf geen vervangende stempas meer kunnen aanvragen. Ook horen we van problemen met kiezers die zeggen geen stempas te hebben ontvangen terwijl deze wel is verstuurd.

Voorlichting via website, kandidatenlijst en in huis-aan-huis bladen

Voor de voorlichting hebben de meeste gemeenten informatie geplaatst op hun website, op de kandidatenlijst en in huis-aan-huis bladen. De vragen waarmee de kiesgerechtigden contact opnamen met de gemeente betreffen meestal het kwijt zijn van de stempas. Elf procent van de functionarissen is negatief over de informatievoorziening van het ministerie naar de gemeente.

Meerkosten bedragen acht cent per kiesgerechtigde

De meeste gemeente hebben iets meer kosten gehad dan bij de reguliere verkiezingen. De extra kosten per kiesgerechtigde bedragen circa acht cent. De voornaamste kostenpost is de productie van de stempas en de voorlichting. Na aftrek van de kosten voor de voorlichting, een kostenpost die in de loop der tijd zal verdwijnen, komen we uit op een bedrag van zes cent per kiesgerechtigde.

1.3 Medewerkers stemlokalen

Plezierige manier van werken

De meeste medewerkers van de stembureaus staan positief tegenover het nieuwe systeem. Dit was ook na de gemeenteraadsverkiezingen het geval. Het wordt getypeerd als een plezierige manier van werken, goed uitvoerbaar en overzichtelijk. Wel ziet drie op de tien medewerkers het systeem als fraudegevoelig. Het merendeel van de medewerkers, 82 procent, vindt het belangrijker dat stemgerechtigden in een willekeurig stemlokaal kunnen stemmen dan dat zij zonder legitimatiebewijs kunnen stemmen.

Positieve reacties van kiezers

De medewerkers hebben voornamelijk positieve reacties gekregen van de kiezers. Acht procent kreeg ook een of meerdere negatieve reacties. Meestal ging het over het niet meer kunnen stemmen met het identiteitsbewijs. Verder heeft 65 procent van de medewerkers te maken gehad met kiezers zonder stempas, maar dit bleef meestal beperkt tot slechts een handvol kiezers. Een kwart van de medewerkers heeft te maken gehad met (enkele) kiezers die dachten dat het ook mogelijk was om in een andere gemeente te stemmen.

Nieuwe systeem is een verbetering

Op een enkeling na vinden alle medewerkers de nieuwe wijze van stemmen vriendelijk en toegankelijk voor de kiezers. De nieuwe werkwijze, het bijhouden van een negatieve lijst in plaats van een positieve, vinden vier op de vijf medewerkers een verbetering. Van alle medewerkers zegt tweederde minder tijd kwijt te zijn per kiezer.

Goed geïnformeerd over nieuwe werkwijze

Bijna alle medewerkers (97 procent) vinden dat zij goed geïnformeerd waren over de nieuwe wijze van stemmen, vier op de vijf vonden dat zij goed waren ingelicht over de echtheidskenmerken. 86 procent vond de echtheidskenmerken van de stempas redelijk goed of zeer goed herkenbaar. De meeste medewerkers konden spontaan één tot twee kenmerken opnoemen.

Vier op de tien vragen de kiezers zich te legitimeren

Buiten de gemachtigden heeft 43 procent van de medewerkers wel eens om legitimatie gevraagd. De reden hiervoor was meestal omdat er twijfel was over de leeftijd of omdat een persoon onbetrouwbaar overkwam. Daarnaast hebben diverse medewerkers steekproefsgewijs om legitimatie gevraagd.

1.4 Analyse opkomst

Hogere opkomst bij stemmen in een willekeurig stemlokaal Net als na de gemeenteraadsverkiezingen zien we een gunstigere opkomstontwikkeling in gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is. Met name in de grote steden zien we grote verschillen tussen de deelnemende gemeenten en de niet-deelnemende gemeenten.

1.5 Conclusie

Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan op veel steun rekenen, zowel onder de kiesgerechtigden, de medewerkers van de stemlokalen als de gemeenten. Dit sluit aan bij de bevindingen van het onderzoek dat we na de gemeenteraads-verkiezingen hebben uitgevoerd.

De gemeenten die geselecteerd zijn voor de evaluatie hebben het ministerie de aantallen kiezers doorgegeven die in een ander stemlokaal zijn gaan stemmen.

Op gemeenteniveau heeft ongeveer 8% van de kiezers gebruik gemaakt van de mogelijkheid om in en ander stemlokaal te stemmen. Dit is ongeveer gelijk aan de gemeenteraadsverkiezingen.

4.2 Overige ervaringen

In deze paragraaf wordt ingegaan op ervaringen die de projectgroep heeft ontvangen van niet (aan de evaluatie) deelnemende gemeenten, marktpartijen etc.

Het project heeft slechts van enkele niet voor de evaluatie geselecteerde gemeenten een eigen evaluatie mogen ontvangen. Het beeld uit deze evaluaties sluit aan bij het algemene beeld van de evaluatie. Het gebruik van de mogelijkheid om in een ander stemlokaal te stemmen is nagenoeg ongewijzigd. De kiezers lijken wel beter op de hoogte van het stemmen met een stempas.

In de paragraaf wordt verder ingegaan op een onderzoek van TNT post naar het verzenden van stempassen en op een onderzoek van de gemeente Eindhoven naar het aanvragen van een vervangende oproepingskaart op de dag van stemming.

TNT post heeft een onderzoek uitgevoerd naar het verzenden van stempassen en het bekijken hiervan bij de kiezers. Het onderzoek heeft plaatsgevonden in vijf gemeenten, hierbij zijn kiezers uit de volgende gemeenten ondervraagd:

- Den Haag, verzending in enveloppe met brief/folder
- Rotterdam, verzending in enveloppe met brief/folder
- Nijmegen, verzending in enveloppe maar zonder brief/folder
- Maastricht, verzending zonder enveloppe
- Arnhem, verzending zonder enveloppe

Belangrijkste conclusie van dit onderzoek is dat kiezers die de stempas in een enveloppe ontvangen de verzending beter waarderen, beter bewust zijn van de ontvangst van de stempas en beter op de hoogte zijn van de veranderingen in het stemproces als gevolg van SWS. TNT post zal ook bij de Provinciale Statenverkiezingen een onderzoek uitvoeren.

De gemeente Eindhoven, een gemeente die niet heeft deelgenomen aan het experiment, heeft onderzoek gedaan naar het aantal vervangende oproepingskaarten dat op de dag van stemming is uitgereikt. In het onderzoek komt naar voren dat er in het totaal 920 vervangende oproepingskaarten op de dag van stemming zijn uitgereikt. Dit is 0,58% van het totaal aantal kiezers.

4.2.2 Gesprekken met de drie grote gemeenten

Voor de evaluatie van SWS heeft het ministerie gesprekken gevoerd met de drie grote gemeenten. De belangrijkste punten die tijdens deze gesprekken naar voren kwamen, staan hieronder vermeld:

- Eén dag vaststellen voor de vervangende stempas. (tot twee dagen voor de verkiezingen (de voorkeur gaat uit naar 12.00 uur 's middags)
- Legitimatie verplicht stellen omdat dit het proces veiliger maakt. Ondanks de wettelijke mogelijkheid die er nu is, vinden stembureauleden het moeilijk om hier gebruik van te maken. Stembureauleden zijn bang dat ze van willekeur verweten worden. Daarnaast zijn er klachten geweest van kiezers die bezwaar hadden omdat er geen legitimatie werd gevraagd bij het stemmen.
- Meer aandacht voor SWS in de landelijke campagne. De vertegenwoordigers van de grote gemeenten waren verbaasd dat gezien het overgrote deel van de gemeenten dat deelneemt aan het experiment er geen landelijke campagne op dit punt is gevoerd.

- Een van de functionarissen stelde een alternatief voor SWS voor. De aanvraag van de kiezerspas gemakkelijker maken en bekendheid hiervan vergroten, in combinatie met stembureaus dicht in de buurt, bijvoorbeeld met een maximum van 500 meter.

4.3 Stempas

Bij het experiment met SWS in 2004 hebben vijf bedrijven een stempasmodel aangeboden. Ook bij het experiment in de 2006 is er gebruikgemaakt van de stempasmodellen van deze leveranciers. Daarnaast heeft een aantal gemeenten een eigen model stempas gekozen. Al deze stempassen voldoen aan de eisen zoals deze gesteld zijn in bijlage 1 van de Tijdelijke experimentenregeling Kiezen op Afstand.

Hieronder staat vermeld hoeveel gemeenten gekozen hebben voor de stempas van de vijf stempasleveranciers en welke gemeenten een eigen model hebben vastgesteld:

Stempasproducent	Aantal gemeenten	Percentage gemeenten
Centric	27	8,7
CIB	5	1,6
Joh. Enschede	8	2,6
Procura	261	83,7
Sdu	8	2,6
Eigen model	3	1,0

Gesprekken met stempasleveranciers

Voor de evaluatie is ook met de producenten van stempassen gesproken.

Om het proces beter te laten verlopen, is er een aantal punten die de leveranciers graag anders zouden zien. Dat zijn over het algemeen punten waar zij tijdens de productie en levering van de stempas mee te maken hebben gekregen. Hieronder staan deze punten beschreven:

- het vaststellen van een landelijke einddatum voor het aanvragen van een vervangende stempas zodat deze gegevens niet meer verschillen per gemeente;
- het invoeren van een legitimatieplicht, om zodoende het eventuele misbruik bij bijvoorbeeld volmachtverlening tegen te kunnen gaan;
- het benadrukken van betere voorlichting aan stembureauleden, omdat deze niet altijd voldoende op de hoogte zijn van procedures en relevante bepalingen in de regelgeving;
- de termijn voor het aanvragen van een kiezerspas en eventueel ook de schriftelijke volmacht zou gelijk kunnen worden gesteld met de termijn voor het aanvragen van een vervangende stempas.

De bij de Tweede Kamerverkiezingen aangeboden stempassen verschilden niet wezenlijk van de stempassen zoals deze bij de gemeenteraadsverkiezingen werden aangeboden. Vaak is wel de kleur van de stempas of van het drukwerk aangepast om een onderscheid aan te brengen met de stempas bij andere verkiezingen.

Verder hebben de stempasproducenten verschillende ervaringen bij het drukken van stempassen.

Eén van de producenten heeft aangegeven dat hij geen stempas aanbiedt bij de Provinciale Statenverkiezingen. De samenwerking met één van zijn partners is niet naar tevredenheid verlopen.

4.4 Communicatie

Communicatie heeft een belangrijke rol gespeeld. We onderscheiden steeds de communicatie met gemeenten, burgers en pers. Bij het Informatiepunt verkiezingen zijn 1.927 vragen of opmerkingen binnen gekomen. In 161 (8,4%) gevallen betrof het een melding over SWS. Zes vragen werden gesteld door politieke partijen of maatschappelijke organisaties. De overige waren vragen van burgers, gemeenten of pers.

4.4.1 Gemeenten

Zoals in het onderzoek van Interview•NSS naar voren komt is de meest gehoorde klacht over de informatievoorziening naar de gemeenten de tijdigheid geweest. Gemeenten vinden dat zij te laat zijn ingelicht door het ministerie van BZK over het experiment. Over de inhoud van de voorlichting waren gemeenten tevreden.

Gemeenten geven wel aan dat de discussie omtrent de stemb machines de organisatie van de verkiezingen compliceerde. De voor de evaluatie geselecteerde gemeenten gaven aan dat de combinatie van de maatregelen ten aanzien van de stemb machines en de eisen van de evaluatie veel druk op de leden van het stembureau legde.

Bij het Informatiepunt verkiezingen zijn van de gemeenten 45 vragen over SWS binnengekomen. Dat is 28% van het aantal vragen over SWS. Relatief en absoluut zijn er minder vragen over SWS van gemeenten bij het Informatiepunt binnengekomen.

4.4.2 Burgers

Burgers zijn geïnformeerd via de algemene opkomstcampagne van het ministerie ('U heeft het voor het zeggen') en het Informatiepunt.

Gemeenten hebben het campagnemateriaal ingezet naast of gecombineerd met de eigen voorlichting. 297 gemeenten hebben campagnemateriaal opgevraagd en gebruikt, waaronder de folder met specifieke informatie over het experiment en de stempas.

Het Informatiepunt heeft in totaal 103 meldingen met betrekking tot het SWS van burgers ontvangen en verwerkt. Dit betrof 59% van alle meldingen over SWS. Het voornaamste onderwerp: de vervangende stempas.

Dit betekent een aanzienlijke toename van het aantal vragen ten opzichte van de gemeenteraadsverkiezingen.

4.4.3 Pers

De persberichten van het ministerie hebben hun weg naar de pers gevonden. In verschillende kranten en websites is aandacht aan SWS besteed. Naast de twee landelijke persberichten, hebben ook verschillende gemeenten de publiciteit gezocht. Deze berichten gingen hoofdzakelijk over de deelname van de gemeenten aan het experiment. Ook is er op landelijk en lokaal gebied veel aandacht besteed aan mobiele stembureaus. Zo was er onder andere in de Spits aandacht voor de mobiele stembureaus in Amsterdam, Nijmegen en Zwijndrecht. Op de dag van de verkiezingen was er ook op de nieuwssites en op de televisie ruimschoots aandacht voor het mobiele stembureau op het station in Zwijndrecht. Na de verkiezingen is er aandacht geweest voor de kiezers die niet hebben kunnen stemmen door SWS.

Uit de cijfers van het Informatiepunt Verkiezingen blijkt dat de pers het Informatiepunt Verkiezingen zeven keer benaderde met betrekking tot SWS.

4.5 Tweede Kamer

Op 17 januari 2007 heeft de minister voor BVK een brief over het verloop van de Tweede Kamerverkiezingen met betrekking tot stembalies en stembiljetten aan de Kamer gestuurd. De brief geeft een korte omschrijving van de aandachtspunten en geconstateerde voorvallen en bevat de door de minister genomen maatregelen. Mede naar aanleiding van deze brief heeft de Vaste Kamercommissie voor BZK een AO bevestigd over stembalies en stembiljetten. Het AO vond plaats op 8 februari 2007.

Verschillende kamerleden benadrukten het belang van de manier van verzending en constateerden dat het niet meer kunnen aanvragen van een vervangende stembiljet op de dag van de stemming een nadeel van het systeem was.

Tevens werd het Zweedse model aangehaald als voorbeeld. Het Zweedse stelsel werkt met 'advance voting'. Kiezers hebben daarbij de mogelijkheid om vanaf 18 dagen voorafgaand aan de dag van stemming een stem uit te brengen. Op de dag van stemming kan er alleen in het stemlokaal in het stembestuur gestemd worden. Kiezers die gebruik hebben gemaakt van de mogelijkheid om eerder te stemmen, kunnen ook in het aangewezen stemlokaal stemmen. De eerder uitgebrachte stem wordt dan ongeldig verklaard.

4.6 Kosten

Het experiment met SWS heeft voor de meeste gemeenten tot extra kosten geleid. Een aantal gemeenten geeft aan dat de kosten gelijk zijn gebleven.

Ten aanzien van de kosten is het moeilijk om een eenduidig beeld te schetsen. Gemiddeld is er acht cent per kiesgerechtigde uitgegeven. Uit het onderzoek komt naar voren dat vooral de grootstedelijke gebieden de meeste extra kosten hebben gemaakt. Bij deze gemeenten is er een aantal uitschieters naar boven.⁴

Vooraf de voorlichting heeft tot veel extra kosten geleid. Daarnaast hebben ook een aantal andere voornamelijk incidentele posten tot veel kosten geleid, zoals de (verplichte) instructie van stembureauleden en het meewerken aan of houden van een evaluatie. Deze posten maken ruim 40% van de kosten uit.

4.7 SWS in de herindelingsgemeenten

Tegelijk met het experiment met SWS bij de Tweede Kamerverkiezingen vond er in twee herindelingsgebieden een experiment met SWS plaats.

Gezien het samenvallen van twee verkiezingen op dezelfde dag, is er naar de 24 herindelingsgemeenten goed gecommuniceerd wat dit voor consequenties had voor eventuele deelname aan Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS).

Uit de Wet algemene regels herindeling (Wet Arhi) volgt dat het niet is toegestaan dat gemeenten bij de herindelingsverkiezingen afzonderlijk deelnemen aan het experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS). Op grond van de Wet Arhi vindt er

⁴ Zie paragraaf 5.4 blz. 33 . van het onderzoek van Interview-NSS.

namelijk één verkiezing plaats voor het gehele herindelingsgebied. Deelname aan SWS is daarom alleen maar mogelijk als alle gemeenten die bij één samenvoeging betrokken zijn, zich hiervoor hebben aangemeld.

Bovendien is deelname aan SWS uitsluitend mogelijk, als voor zowel de Tweede Kamer- als voor de herindelingsverkiezingen aan SWS wordt deelgenomen. Het is immers ongewenst als de kiezer bij de ene verkiezing met een stempas in elk stembureau kan stemmen, terwijl hij voor de andere verkiezing een oproepingskaart ontvangt om in een bepaald stembureau te stemmen. Van belang daarbij is dat de kiezers bij beide verkiezingen binnen hetzelfde gebied in een willekeurig stemlokaal kunnen stemmen.

De zes aan SWS deelnemende gemeenten (dit betrof twee her in te delen gebieden) hebben de kiezer de vrijheid gegeven om zijn stem uit te brengen in een stemlokaal naar keuze binnen het hele herindelingsgebied.

De minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties heeft daarom in het aanwijzingsbesluit ook voor de Tweede Kamerverkiezing het grondgebied van de nieuwe gemeente aangewezen als gebied waar de kiezer met een stempas kan stemmen.

Om een goed beeld te krijgen van de ervaringen van de herindelingsgemeenten, heeft het ministerie gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van deze gemeenten.

4.6.1 Bleiswijk, Bergschenhoek en Berkel en Rodenrijs (Lansingerland)

In het begin had de gemeente haar twijfels over deelname aan SWS, omdat de Tweede Kamerverkiezingen ook op 22 november 2006 plaatsvonden.

De gemeenteraden zijn vrij snel akkoord gegaan met deelname aan het experiment met SWS bij beide verkiezingen. De organisatie met de drie 'oude' gemeenten is goed verlopen. De symbolische waarde van SWS, namelijk dat al in het gehele gebied van de nieuwe gemeente gestemd kon worden, werd gewaardeerd.

Voor zowel de Tweede Kamer- als de gemeenteraadsverkiezingen, is gekozen voor de stempas van Procura. Dit omdat de contacten met Procura goed zijn. De stempassen waren voor beide verkiezingen anders van kleur (rood of blauw) en het logo van de verkiezingen (GR of TK) stond op de stempas.

De kiezers hadden tot de vrijdag voorafgaand aan de dag van stemming de tijd om een vervangende stempas aan te vragen. Omdat kiezers overal binnen het nieuw in te delen gebied mochten stemmen, moesten de RIS'sen van de drie gemeenten worden samengevoegd. De tijd die de gemeente voor de vervanging en de registratie daarvan heeft genomen, acht zij wel noodzakelijk met het oog op de organisatie. Bij reguliere verkiezingen zou deze termijn wel kunnen worden verlengd tot en met de maandag voor de verkiezingen.

Vooraf voor de stembureauleden was het handig dat zij bij de verkiezingen niet hoefden te werken met twee kiezersregisters, maar met twee RIS'sen.

De gemeente heeft op de dag van stemming weinig klachten ontvangen van kiezers dat zij niet konden stemmen. Nog geen tien personen wilden op de dag zelf een vervangende stempas aanvragen.

Via de verkiezingskrant heeft de gemeente de kiezers geïnformeerd over SWS. Deze krant is in full-color verzonden naar de kiezers als huis-aan-huisblad. Ook in de huiskranten is informatie geschreven over SWS. Deze manier van communiceren was mede mogelijk doordat de gemeente veel geld beschikbaar had voor deze verkiezingen. Toch bleek dat relatief veel mensen niet op de hoogte waren van de mogelijkheid om overal te stemmen.

De instructiebijeenkomsten voor de stembureauleden waren niet verplicht. Omdat er meerdere instructiebijeenkomsten waren, hadden de leden de mogelijkheid om zelf te bepalen welke het beste uitkwam. Ongeveer 90 procent van de leden is gekomen.

Wegens succes van de verkiezingen met SWS zal de nieuwe gemeente bij de Provinciale Statenverkiezingen waarschijnlijk ook meedoen met SWS.

4.6.2 Medemblik, Wognum en Noorder-Koggenland (Medemblik)

De gemeente vindt het positief dat er door SWS overal binnen het gebied van de nieuwe gemeente gestemd kon worden. Het nadeel van het experiment is echter het feit dat zonder stempas niet gestemd kan worden. Vijf tot zes kiezers hebben op de dag van de verkiezingen nog een vervangende stempas aangevraagd. De gemeente had deze termijn vastgesteld op de dag voor de verkiezingen. Op die dag hebben ongeveer 25 mensen een vervangende stempas aangevraagd.

De gemeente heeft op organisatiegebied geen problemen gehad met de uitvoering van SWS. Het Register Ingetrokken Stempassen (RIS) was kort en gemakkelijk raadpleegbaar.

De gemeenten heeft gebruik gemaakt van de stempas van Procura. Hier heeft de gemeente voor gekozen, omdat de gemeente ook op andere gebieden met Procura samenwerkt. Voor de Tweede Kamer- en herindelingsverkiezingen heeft de gemeente gebruik gemaakt van twee verschillende stempassen. Deze waren met een andere kleur bedrukt namelijk, rood en blauw. De stempassen zijn door TNT post verzonden. Voordat de stempassen verzonden zijn heeft de gemeente nog een controle uitgevoerd. De gemeente heeft met TNT van te voren duidelijke afspraken gemaakt met betrekking tot de levering van de stempassen. De gemeente staat positief tegenover de mogelijke invoering van één datum voor de vervangende stempas.

De gemeente Noorder-Koggenland heeft als organiserende gemeente de organisatie van de herindelingsverkiezingen voor zijn rekening genomen.

Weinig kiezers hebben gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. De oorzaak hiervan ligt in het feit dat alle drie de gemeenten uit verschillende woonkernen bestaan met een eigen stemlokaal of stemlokalen. Kiezers zijn hierdoor trouw aan hun eigen stemlokaal.

De communicatie van het experiment heeft plaatsgevonden via plaatselijke weekbladen en het aanplakken op publicatieborden. Ook heeft Medemblik, net als Lansingerland, een herindelingskrant uitgebracht waarin ook aandacht aan de stempas is besteed.

De voorlichting van de stembureauleden was verplicht gesteld. Dit was ook mede omdat

er bij de verkiezingen gebruik werd gemaakt van twee stemmachines. Stembureauleden hebben geen problemen aan de gemeenten doorgegeven.

5 Conclusies en aanbevelingen

Op basis van deze evaluatie trekt het ministerie de volgende conclusies en doet de volgende aanbevelingen. Deze aanbevelingen kunnen een rol spelen in de parlementaire behandeling van het voorstel om de Kieswet zo te wijzigen dat stemmen in een willekeurig stemlokaal in iedere gemeente en voor iedere Nederlandse kiesgerechtigde mogelijk zal zijn.

5.1 Conclusies

De algemene conclusie luidt dat het experiment met SWS goed is verlopen. Op de dag zelf en in de periode daarna zijn er geen noemenswaardige problemen opgetreden. Wel zijn er in voortraject meer voorvallen op te tekenen dan bij het experiment bij de gemeenteraadsverkiezingen.

Hieronder worden per onderdeel conclusies getrokken over het functioneren van de verschillende voorzieningen zoals de stempas en het register. Vervolgens wordt ingegaan op de communicatie.

5.1.1 Algemeen

1. Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan evenals bij de gemeenteraadsverkiezingen op veel steun rekenen. Zowel de kiesgerechtigden (82%) en de medewerkers van de stembureaus (95%) als de gemeenten staan positief ten aanzien van deze mogelijkheid (één van de 55 respondenten is negatief over SWS) .
2. De meeste kiesgerechtigden (64%) vinden de keuzevrijheid bij stemmen in een willekeurig stemlokaal belangrijker dan eventueel verlies van de stem doordat zonder stempas niet gestemd kan worden. Bij de gemeenteraadsverkiezingen was dit 66%.
3. Steeds meer gemeenten maken gebruik van de mogelijkheid om een mobiel of extra stembureau in te stellen. Stations en winkelgebieden blijken populaire plekken te zijn. Van de mensen die niet altijd gaan stemmen, zegt een aanzienlijk deel (40%) dat zij meer geneigd zijn om te gaan stemmen als het overal kan.
4. In gemeenten waar het op 22 november 2006 mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal stijgt de opkomst sterker (verschil van 0,6 % op basis van gemeenten en 0,9% op basis van kiesgerechtigden⁵) dan bij gemeenten waar het niet mogelijk was. Hierbij gaat het om de gemeenten die deelgenomen hebben aan de Tweede Kamerverkiezingen in 2003 en in 2006. De regionale verschillen zijn bij de Tweede Kamerverkiezingen groter dan bij de gemeenteraadsverkiezingen.
5. Het werk van de stembureauleden verandert aanzienlijk doordat bij stemmen in een willekeurig stemlokaal niet meer met een positief maar met een negatief register wordt gewerkt. Medewerkers hoeven niet meer een lange lijst met namen af te lopen wanneer een kiesgerechtigde zich meldt. Wel moeten zij beter letten op de gegevens

⁵ 0,6% is gebaseerd op de opkomstcijfers per gemeente, 0,9% is gebaseerd op de opkomst van alle kiesgerechtigden in de aan SWS deelnemende gemeenten.

op, en de kenmerken van de stempas. Van de bevoegdheid om de kiezer van zijn identiteit te doen laten blijken wordt weinig gebruikt, ook als het om kiezers gaat met twee volmachten.

6. Het merendeel van de stembureau medewerkers (83%) vindt de nieuwe werkwijze, als gevolg van SWS een verbetering: het is efficiënter doordat men minder tijd per kiezer kwijt is.
7. Het opstellen van het RIS en het uitreiken van vervangende stempassen zijn de voornaamste organisatorische aanpassingen die de gemeenten hebben moeten maken. Bijna alle functionarissen zijn tevreden over het verloop hiervan.
8. De meerkosten voor stemmen in een willekeurig stemlokaal bedragen gemiddeld circa acht cent per kiesgerechtigde, bij een stimuleringsbijdrage van tien cent. De meerkosten zijn voor een groot deel incidenteel. Een aanzienlijk deel, ruim 40%, komt voort uit de voorlichtingscampagne voor burgers, de instructie van stembureauleden en de evaluatie van het experiment.⁶
9. De combinatie van de verkiezingen voor de leden van de gemeenteraad met die van de leden van de Tweede Kamer heeft in de deelnemende gemeenten niet tot problemen geleid. De mogelijkheid om overal in de nieuwe gemeente te kunnen stemmen werd door de gemeenten gewaardeerd. In de praktijk hebben echter weinig kiezers hiervan gebruik gemaakt.

5.1.2 Stempas en RIS

10. De gebruikte stempassen voldeden allemaal aan de eisen die bijlage 1 van het Tijdelijke experimentenregeling KOA worden gesteld. Echter, de belevingen van burgers, stembureauleden en gemeenten liepen uiteen. Voor een deel van de kiesgerechtigden en stembureauleden voldeed de stempas niet aan de verwachtingen: de stempas zou te veel op de oproepingskaart lijken; daarnaast zijn sommige echtheidskenmerken zonder hulpmiddelen niet of nauwelijks zichtbaar. Dit blijkt negatieve consequenties voor de uitstraling en de 'ervaren' fraudebestendigheid van de stempas te hebben.
11. Het niet kunnen aanvragen van een vervangende stempas op de dag zelf vormt een probleem. Van de kiesgerechtigden heeft twee procent aangegeven niet te zijn gaan stemmen omdat ze hun stempas kwijt waren. Dit is hoger dan bij de gemeenteraadsverkiezingen.
12. Het register van ingetrokken stempassen heeft in alle gemeenten zijn diensten bewezen. Gemeenten hebben geen problemen gerapporteerd met het bijhouden en de functionaliteit van het RIS.

5.1.3 Communicatie

Gemeenten

⁶ zie tabel 5.4, bladzijde 33 van het rapport van Interview•NSS

13. De informatie van het ministerie van BZK aan gemeenten is adequaat⁷, maar moet eerder aan de gemeenten verstrekt worden. De inzet van verschillende vormen van informatievoorziening heeft zijn meerwaarde bewezen.
14. Gemeenten hadden gezien de omvang van het experiment meer voorlichting naar de burgers van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties verwacht.

Burgers

15. Drievierde van de ondervraagde burgers was voldoende geïnformeerd over SWS. Eénvierde van de ondervraagde kiesgerechtigden was onvoldoende op de hoogte van de nieuwe stemwijze. Burgers waren dus beter op de hoogte dan bij de gemeenteraadsverkiezingen. Toen gaf eenderde van de burgers aan niet voldoende op de hoogte te zijn. Veel burgers zijn vooral gericht geweest op de gemeente voor informatievoorziening.

Pers

16. De communicatie met de pers is redelijk goed verlopen. Er zijn twee persberichten uitgegaan. In de pers kregen vooral de mobiele stembureaus en de incidenten de aandacht.

5.1.4 Herindelingsverkiezingen

17. De bevindingen ten aanzien van de herindelingsgebieden wijken niet substantieel af van hetgeen dat geconstateerd wordt ten aanzien van de overige aan het experiment deelnemende gemeenten. Dit geldt zowel voor de resultaten van het onderzoek van Interview•NSS als voor de overige resultaten. Opvallend is dat ondanks de mogelijkheid om in het gehele gebied van de nieuwe gemeenten te kunnen stemmen, hiervan weinig gebruik is gemaakt.

5.2 Aanbevelingen

Gezien de mogelijke landelijke invoering zijn de ervaringen die opgedaan zijn bij het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen belangrijk om meegenomen te worden. In onderstaande aanbevelingen wordt ingegaan op enerzijds aanbevelingen met betrekking tot de uitvoering van SWS en anderzijds aanbevelingen van algemenere aard over de inrichting van het gehele proces.

Ondanks dat het experiment zonder noemenswaardige problemen verlopen is, is er aantal zaken waar verbeteringen mogelijk zijn. Hieronder komt een aantal aanbevelingen aan bod.

5.2.1 Algemeen

1. Van verschillende kanten is aandacht gevraagd over de instructie van stembureauleden. Gezien de veranderingen die optreden door deelname aan SWS dient er extra aandacht aan de instructie van stembureauleden te worden gegeven, met name aan de controle van de stempas en aan het RIS. Tevens zou bij de instructie meer aandacht besteedt dienen te worden aan het vragen van legitimatie van kiezers.

⁷ 56% is positief, 33%, neutraal en 11% negatief over de informatievoorziening door het ministerie,- zie bladzijde 32 van het rapport van Interview•NSS

2. De informatie over de mogelijkheden rondom het aanvragen van een vervangende stempas dient zowel door het ministerie van BZK als de gemeenten beter onder de aandacht van de kiezers te worden gebracht. Hierbij dienen ook landelijke voorlichtingsmiddelen te worden ingezet.
3. De termijn voor het aanvragen van de vervangende stempas dient geüniformeerd te worden. Voornaamste reden is dat er dan eenduidig een dag is voor alle kiezers om een vervangende stempas aan te vragen. De voorlichting over het aanvragen van een vervangende stempas kan hierdoor eenvoudiger worden. Deze voordelen wegen zwaarder dan het nadeel dat bij geen uniformering in sommige gemeenten korter voor de verkiezingen een vervangende stempas aangevraagd kan worden. Deze aanbeveling wijkt af van de aanbeveling zoals deze bij het experiment bij de gemeenteraadsverkiezingen is gedaan. De reden hiervoor zijn de nieuwe inzichten die zijn verkregen bij het experiment tijdens de Tweede Kamerverkiezingen.
4. Het ontwikkelen van een voorziening om een vervangende stempas aan te vragen tussen het sluiten van de termijn voor het aanvragen van een vervangende stempas en de dag van stemming, is gezien de huidige manier van werken niet mogelijk.
5. Een onderwerp dat bij de Tweede Kamerverkiezingen aandacht heeft gekregen is het verplicht legitimeren door kiezers. Hoewel dit niet direct samenhangt met SWS, is het aanbevelenswaardig om onderzoek te doen naar de voor- en nadelen van het zich verplicht laten legitimeren.
6. Gemeenten kunnen en moeten creatief inspelen op de voorkeuren van burgers/kiezers; niet langer vraagt de overheid de burgers naar haar toe te komen om te stemmen; de overheid volgt nu de gang van de burger om op de meeste logische plek het kunnen stemmen aan te bieden; hiermee neemt de dienstverlening aan de burger toe. SWS biedt gemeenten de mogelijkheid om op een effectieve en creatieve manier stembureaus in te zetten. Dit kunnen naast vaste stembureaus ook mobiele of extra stembureaus met aangepaste openingstijden zijn.
7. De rijksoverheid dient SWS niet als eindstation van het plaatsafhankelijker maken van stemmen te beschouwen. Ook na de mogelijk landelijke invoering van SWS dienen er initiatieven ontplooid te worden om burgers tegemoet te komen bij het kiezen van de plek waar zij hun stem willen uitbrengen. Aanbevolen wordt onderzoek te verrichten naar voorzieningen die dit mogelijk kunnen maken zoals een elektronisch landelijk raadpleegbaar kiezersregister.
8. Het tijdens het Algemeen Overleg met de vaste Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aangehaalde Zweedse stelsel, kan wel een rol spelen om het stemmen plaatsafhankelijker te maken. Maar dan als alternatief voor SWS en niet zozeer als aanvulling of voorbeeld

5.2.2 Stempas en RIS

9. De stempas verdient een andere uitstraling, die meer recht doet aan de 'waarde' van de stempas en de verwachtingen van de burger. Concreet kan hierbij gedacht worden aan het aanscherpen van de eisen op het gebied van papier soort, kleur en echtheidskenmerken. Hierbij moet dan wel rekening gehouden worden met de extra

kosten die dit met zich mee kan brengen.

10. Verder is het aanbevelenswaardig om één model stempas voor te schrijven. Hierdoor zijn de teksten op de stempassen eenduidig. Dit is mede van belang omdat gebleken is dat de stempas als belangrijkste informatiebron voor de kiezers dient. Ook in de voorlichting biedt het voorschrijven van één model stempas voordelen.
11. De verzending van de stempas dient bij voorkeur te gebeuren via een enveloppe. Hierbij kan dan tevens extra informatie aan de kiesgerechtigden worden toegezonden.
12. Gemeenten dienen duidelijke controlemomenten in te bouwen bij het drukken en distribueren van de stempassen. Hierbij wordt gedacht aan het zelf versturen van de stembescheiden, het steekproefsgewijs controleren van stempassen en het controleren van de aantallen aangeleverde kiezersbestanden en gedrukte stempassen. Vooral herstarts bij het bedrukken van de stempassen blijken tot problemen te leiden.
13. Er dient een voorziening voor het RIS te komen voor gevallen waarbij er een groot aantal stempassen tegelijk ongeldig verklaard kan worden. Zodoende kan er een compact RIS komen zonder overbodige informatie.
14. Naast de controle van de stempas door de leden van het stembureau bij toelating tot de stemming dient ook overwogen te worden om een extra controle in te bouwen, bijvoorbeeld na de stemming. Mogelijkerwijs kan dit plaatsvinden door middel van barcodes op de stempas. Hierdoor kan mogelijke fraude beter gesignaleerd worden.

5.2.3 Communicatie

Voordeel bij landelijke invoering is dat er in de voorlichting over verkiezingen sprake is van één boodschap voor kiezers in alle gemeenten. Dit voordeel moet benut worden.

Gemeenten

15. De communicatie met gemeenten dient vroegtijdig te zijn. Vooral bij landelijke invoering is dit van belang. Nieuwe gemeenten dienen het stemmen met de stempas nog onder de knie te krijgen. Gemeenten die al vaker hebben meegedaan moeten de mogelijke nieuwe elementen invoeren.
16. De inzet van meerdere communicatiemiddelen, zoals elektronische nieuwsbrieven en circulaires, om gemeenten te informeren dient bij het volgende experiment en bij de eerste verkiezingen na landelijke invoering van SWS, gehandhaafd te blijven. Uiteraard kan er na enkele verkiezingen met SWS minder nadruk op de communicatie met de gemeenten komen.
17. In de communicatie met de gemeenten zal het ministerie aandacht moeten vragen voor de voorlichting aan stembureauleden. Onder andere over het feit dat een gemachtigde alleen gelijktijdig met het uitbrengen van zijn eigen stem de stem(men) voor de volmachtgever(s) kan uitbrengen. De eindverantwoordelijkheid hiervoor blijft echter bij de gemeenten liggen.

Burgers

18. SWS leidt tot een aantal wijzigingen voor de kiezer. In de landelijke campagne van het ministerie moeten deze wijzigingen een centrale rol innemen. Hierbij dienen de kiezers nadrukkelijk op de veranderingen die SWS teweeg brengt, te worden gewezen namelijk; zonder stempas kan men niet stemmen, heeft men de stempas niet ontvangen of is men hem verloren vraag dan tijdig een nieuwe aan en dat alleen binnen de eigen gemeente in een willekeurig stemlokaal gestemd kan worden.
19. Het Informatiepunt Verkiezingen moet meer onder de aandacht worden gebracht van gemeenten en burgers. Gemeenten kunnen burgers met vragen over de verkiezingen doorverwijzen naar het informatiepunt.

Pers

18. Bij het komende experiment en bij de landelijke invoering van SWS dient er meer publiciteit gegenereerd te worden. Dit mede in het licht van het informatieniveau van burgers. In de communicatie met de pers moeten de veranderingen die optreden voor de kiezers een prominente rol spelen. Indien gewenst dient de minister actief de boodschap over de vervangende stempas uit te dragen.

6 Bijlagen

I rapport Interview•NSS

II

1. Uitnodiging deelname project 'stemmen in een willekeurig stemlokaal' (met bijlage) van 18 juli 2006
2. Tweede Kamer brief over voortgang KOA van 29 september 2006
3. Benoemingsbesluit van de begeleidingscommissie van 17 oktober 2006
4. Besluit over de stimuleringsbijdrage van 29 september 2006
5. Eerste en tweede aanwijzingsbesluit van de 312 gemeenten van 3 november 2006 en 16 november 2006
6. De vijf stempassen met voor- en achterzijde
7. Brief van de begeleidingscommissie over de evaluatie SWS
8. Staatsblad 401, Besluit van 21 augustus 2006 tot wijziging van het Tijdelijk experimentenbesluit Kiezen op Afstand